

**BOLALAR LATIFALARINING LINGVOKULTUROLOGIK
XUSUSIYATLARI: INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARI MISOLIDA****Nabiyeva Shahloxon Tohirjon qizi**

O‘zDJTU magistratura 2-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Batirova X.E.**Annotatsiya**

Maqolada bolalar latifalari qisqa hajmli verbal-yumoristik matn sifatida lingvokulturologik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi ingliz va o‘zbek bolalar latifalarida kulgi hosil qiluvchi semantik, pragmatik, kognitiv va madaniy omillarni aniqlash hamda ularning o‘xshash va farqli jihatlarini izohlashdan iborat. Ishda verbal yumorning semantik-skript nazariyasi, umumiy verbal yumor nazariyasi, pragmalingvistik yondashuv va lingvokulturologik tahlil tamoyillariga tayanildi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, har ikki tildagi bolalar latifalari qisqalik, dialogiklik, kutilmagan yakun, semantik nomuvofiqlik va bola javobidagi topqirlikka asoslanadi. Ingliz bolalar latifalarida *school code*, *teacher–student dialogue*, *smart kid*, *wordplay*, *idiom* va *literal-minded child* kabi birliklar faol bo‘lsa, o‘zbek bolalar latifalarida *oila*, *ustoz*, *mahalla*, *odob*, *hurmat*, *non-rizq*, *tarbiya* va frazeologik literalizatsiya yetakchi madaniy belgilar sifatida namoyon bo‘ladi. Tadqiqot bolalar latifalarini faqat ko‘ngilochar yoki folkloriy hodisa emas, balki til, tafakkur, ijtimoiylashuv va madaniy qadriyatlar kesishgan murakkab kommunikativ birlik sifatida o‘rganish zarurligini asoslaydi.

Kalit so‘zlar: bolalar latifasi, lingvokulturologiya, verbal yumor, so‘zma-so‘z tafakkur, madaniy kod, pragmatika, ingliz tili, o‘zbek tili.

Abstract

This article examines children’s jokes as short verbal-humorous texts from a linguocultural perspective. The main aim is to identify the semantic, pragmatic, cognitive and cultural factors that produce humorous effects in English and Uzbek children’s jokes and to explain their similarities and differences. The analysis draws on the semantic script theory of humor, the general theory of verbal humor, pragmalinguistic interpretation and linguocultural analysis. The findings show that children’s jokes in both languages are characterized by brevity, dialogic structure, unexpected punchlines, semantic incongruity and witty child responses. English children’s jokes tend to activate such cultural and linguistic markers as school code, teacher–student dialogue, smart kid, wordplay, idiom and literal-minded child, whereas Uzbek children’s jokes foreground family, teacher, mahalla, etiquette, respect, bread-provision, upbringing and phraseological literalization. The study argues that

children’s jokes should be viewed not only as entertaining folklore but also as complex communicative units where language, cognition, socialization and cultural values intersect.

Keywords: *children’s joke, linguoculturology, verbal humor, literal thinking, cultural code, pragmatics, English, Uzbek.*

Kirish

Bolalar latifalari bolalar nutqi, tafakkuri, ijtimoiy tajribasi va madaniy muhitini aks ettiruvchi qisqa verbal-yumoristik matnlardir. Ular tashqi ko‘rinishidan sodda, kulgili va yengil janr sifatida ko‘rinsa-da, ichki tuzilishida bola va kattalar mantiqi o‘rtasidagi farq, til birliklarining ko‘pma‘noliligi, ijtimoiy norma va bolalarcha talqin o‘rtasidagi ziddiyat hamda madaniy qadriyatlar bilan bog‘liq pragmatik maqsadlar mujassam bo‘ladi.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, bolalar latifalari til va madaniyatning kundalik nutqdagi jonli ko‘rinishini namoyon etadi. Ayniqsa, ingliz va o‘zbek tillari misolida bunday matnlarni qiyosiy o‘rganish bolalik, maktab, oila, tarbiya, nutqiy erkinlik, odob va topqirlik haqidagi madaniy tasavvurlarni aniqlash imkonini beradi. Shu jihatdan bolalar latifalarini faqat folkloriy yoki ko‘ngilochar hodisa sifatida emas, balki lingvistik, pragmatik, kognitiv va lingvokulturologik obyekt sifatida o‘rganish muhimdir.

Verbal yumor nazariyalarida kulgi ko‘pincha semantik nomuvofiqlik, kutilmagan ma‘no burilishi, skriptlar to‘qnashuvi va kommunikativ vaziyatdagi pragmatik o‘zgarishlar bilan izohlanadi. Raskinning semantik-skript nazariyasida yumor ikki qarama-qarshi ma‘no maydonining to‘qnashuvi natijasi sifatida talqin qilinadi. Attardo va Raskin tomonidan ishlab chiqilgan umumiy verbal yumor nazariyasi esa latifani script opposition, logical mechanism, situation, target, narrative strategy va language kabi bilim resurslari asosida tahlil qilishga imkon beradi.

Bolalar latifalarida bu jarayon ko‘pincha so‘zma-so‘z tafakkur, ya‘ni ko‘chma, idiomatik yoki frazeologik birlikni bevosita ma‘noda tushunish orqali yuzaga keladi. Masalan, “ko‘zingni telefondan ol” iborasini bola jismoniy harakat sifatida qabul qilishi yoki ingliz tilidagi a piece of cake iborasini haqiqiy “pirog bo‘lagi” sifatida talqin qilishi kulgi effektini hosil qiladi. Bunday holatlar bolaning til birliklarini oddiy qabul qiluvchi emas, balki ularni qayta talqin qiluvchi faol kommunikativ subyekt ekanini ko‘rsatadi.

Tadqiqotning maqsadi – ingliz va o‘zbek bolalar latifalarining lingvokulturologik xususiyatlarini aniqlash, ularda kulgi hosil qiluvchi semantik-pragmatik mexanizmlarni tavsiflash va ikki madaniyatdagi bola obrazi hamda madaniy kodlarni qiyosiy izohlashdan iborat.

Shu maqsaddan kelib chiqib, quyidagi tadqiqot savollari belgilandi: bolalar latifalarida kulgi qanday lisoniy mexanizmlar orqali yuzaga keladi; ingliz va o‘zbek bolalar latifalarida

qaysi madaniy kodlar faollashadi; bola obrazi ikki tilda qanday pragmatik va lingvokulturologik vazifa bajaradi; so‘zma-so‘z tafakkur, so‘z o‘yini va frazeologik literalizatsiya bolalar yumorida qanday namoyon bo‘ladi?

Tadqiqot sifat tahliliga asoslangan qiyosiy-lingvokulturologik tadqiqot sifatida tashkil etildi. Unda ingliz va o‘zbek bolalar latifalari verbal-yumoristik diskurs namunasi sifatida ko‘rib chiqildi. Tahlil tavsifiy, qiyosiy, semantik-pragmatik va lingvokulturologik yondashuvlarni birlashtiradi. Maqola nazariy-tahliliy xarakterga ega bo‘lgani sababli unda statistik korpus tahlili emas, balki reprezentativ latifa namunalari asosida sifat jihatdan umumlashtirish usuli qo‘llanildi.

Tadqiqotda bolalar latifalari uch asosiy belgi bo‘yicha tanlandi: birinchidan, matnda bola, o‘quvchi yoki bolalarcha fikrlovchi qahramon ishtirok etishi; ikkinchidan, kulgi qisqa dialog, savol-javob, kutilmagan yakun, so‘z o‘yini, idiom yoki frazeologik birlikning literal talqini orqali yuzaga kelishi; uchinchidan, matnda maktab, oila, tarbiya, odob, nutqiy erkinlik, ustoz, ota-ona yoki tengdoshlar muloqoti kabi madaniy vaziyat aks etishi.

Tahlilda bir nechta nazariy yondashuvdan foydalanildi. Raskinning semantik-skript nazariyasi bolalar latifalarida ko‘chma ma‘no va tom ma‘no, kattalar mantiqi va bolalarcha mantiq, ijtimoiy norma va kutilmagan talqin o‘rtasidagi ziddiyatni aniqlash uchun asos bo‘ldi. Attardo va Raskinning umumiy verbal yumor nazariyasi esa latifalarni faqat semantik nomuvofiqlik emas, balki vaziyat, til, personajlar munosabati va narrativ strategiya bilan bog‘liq holda tahlil qilish imkonini berdi.

Pragmalingvistik yondashuv bola javobining kommunikativ vazifasini – o‘zini oqlash, tanbehdan qochish, vaziyatni yumshatish, topqirlikni ko‘rsatish yoki kattalar savoliga bevosita qarshi chiqmasdan munosabat bildirish kabi funksiyalarini aniqlashga xizmat qildi. Lingvokulturologik yondashuv esa latifalarda takrorlanadigan school, teacher, homework, smart kid kabi inglizcha birliklar hamda oila, ustoz, mahalla, odob, hurmat, non-rizq kabi o‘zbekcha birliklarni madaniy indikator sifatida izohlashga imkon berdi.

Tahlil to‘rt bosqichda amalga oshirildi. Birinchi bosqichda latifalarning strukturaviy belgilariga, ya‘ni qisqalik, dialogiklik, savol-javob shakli va yakuniy kulgi nuqtasiga e‘tibor qaratildi. Ikkinchi bosqichda kulgi hosil qiluvchi semantik mexanizmlar – ko‘pma‘nolilik, idiomatik birlik, frazeologik literalizatsiya, homofon, pun va grafemik o‘yin tahlil qilindi.

Uchinchi bosqichda bolalar latifalarining pragmatik funksiyalari aniqlanib, bola javobining suhbatdagi vazifasi izohlandi. To‘rtinchi bosqichda ingliz va o‘zbek latifalarida faol bo‘lgan madaniy kodlar qiyoslandi. Tahlil natijalari jadval va izohli tavsiflar orqali umumlashtirildi.

Tahlil shuni ko‘rsatdiki, ingliz va o‘zbek bolalar latifalarida umumiy strukturaviy model mavjud: vaziyat qisqa beriladi, asosiy konflikt yoki savol dialog shaklida ifodalanadi, kulgi esa oxirgi replika – punchline orqali yuzaga chiqadi. Bu xususiyat bolalar nutqiy xotirasi va

kommunikativ ehtiyojlariga mos keladi, chunki bola latifani oson eslab qoladi, tengdoshlariga qayta ayta oladi va qisqa vaqt ichida kulgi effektini hosil qiladi.

Dialogiklik bolalar latifalarining eng faol ko‘rinishlaridan biridir. Ingliz latifalarida teacher-student dialogue modeli, o‘zbek latifalarida esa o‘qituvchi-o‘quvchi, ona-bola, ota-bola, buvi-nevara yoki do‘st-do‘st muloqoti ko‘p uchraydi. Bu dialogik tuzilma bola va kattalar mantiqi o‘rtasidagi tafovutni ko‘rsatish uchun qulay sharoit yaratadi.

Bolalar latifalarida kulgi ko‘pincha ikki semantik skriptning to‘qnashuvi orqali shakllanadi. Bunday to‘qnashuvlar kattalar nutqidagi ko‘chma ma‘no bilan bolaning tom ma‘nodagi talqini o‘rtasida yuz beradi. Masalan, “Ona: Bolam, ko‘zingni telefondan ol. Bola: Olsam, telefon ko‘rmay qoladi-ku” latifasida “ko‘zingni ol” iborasi ona nutqida “qarashni to‘xtat” ma‘nosida ishlatiladi, bola esa uni jismoniy harakat sifatida talqin qiladi. Kulgi frazeologik birlikning ko‘chma ma‘nosi bilan bolaning literal talqini o‘rtasidagi ziddiyatdan hosil bo‘ladi.

Ingliz bolalar latifalarida idiomatik literalizatsiya keng uchraydi. “*Teacher: Why did you eat your homework? Student: Because you said it was a piece of cake*” misolida *a piece of cake* iborasi kattalar nutqida “juda oson ish” ma‘nosini bildiradi. Bola esa iborani haqiqiy “pirog bo‘lagi” sifatida tushunadi. Natijada idiomatik ma‘no va predmetli tasavvur o‘rtasida kulgili nomuvofiqlik yuzaga keladi.

O‘zbek bolalar latifalarida esa frazeologik birliklarning so‘zma-so‘z talqini yetakchi mexanizmlardan biridir. Masalan, “ko‘zi ochildi” iborasi odatda “onglandi”, “haqiqatni tushundi” ma‘nosida qo‘llanadi. Bola uni uxlayotgan odamning ko‘zini ochishi sifatida talqin qilganda kulgi yuzaga keladi. Bu holat frazeologizmlarning milliy-madaniy xotira va obrazli tafakkur bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Ingliz bolalar latifalarida pun, homofon, spelling joke va grafemik o‘yinlar muhim o‘rin egallaydi. Masalan, “*Teacher: What is the longest word in English? Student: Smiles. Teacher: Why? Student: Because there is a mile between the first and last letters*” latifasida *smiles* so‘zi ichidagi *mile* segmenti kulgi manbai bo‘ladi. Bola savolni odatiy mezon – harflar soni bo‘yicha emas, so‘z ichidagi yashirin birlik asosida talqin qiladi.

Bunday latifalar bolalarda metalingvistik sezgirlik, ya‘ni til shakli, tovush, grafema va ma‘no o‘rtasidagi munosabatni ongli ravishda sezish qobiliyatini namoyon etadi. O‘zbek bolalar latifalarida ham so‘z o‘yini uchraydi, biroq u ko‘proq frazeologik birlik, xalqona ibora yoki kundalik nutqdagi ko‘chma ma‘noni tom ma‘noda anglash orqali yuzaga chiqadi. Demak, ingliz materialida grafemik va fonetik o‘yin, o‘zbek materialida esa frazeologik va madaniy-obrazli o‘yin nisbatan faolroqdir.

Bolalar latifalarida bola javobi faqat kulgi hosil qilmaydi, balki muayyan pragmatik vazifani ham bajaradi. Bola javob orqali o‘zini oqlaydi, tanbehdan qochadi, vaziyatni

yumshatadi, kattalar talabini bevosita rad etmasdan uni qayta talqin qiladi yoki tengdoshlar orasida topqirligini namoyon etadi.

Masalan, “*Ota: Nega kundaligingda yana ikki baho? Bola: Chunki ustoz bir bahoni yolg‘iz qoldirgisi kelmadi*” latifasida bola yomon bahoni tan olish o‘rniga uni shaxsiylashtiradi va vaziyatni kulgiga aylantiradi. Bu yerda bola javobining vazifasi tanbehni yumshatish, aybni yengillashtirish va suhbatdagi keskinlikni kamaytirishdir. Ingliz latifalarida ham o‘quvchi ko‘pincha o‘qituvchi savoliga formal jihatdan to‘g‘ri, ammo kommunikativ maqsadni chetlab o‘tuvchi javob beradi. Bu holat bolalar yumorida tilning himoya, moslashuv va ijodkorlik vositasi sifatida ishlashini ko‘rsatadi.

Tahlilda bolalar latifalarining madaniy kodlanganligi aniq ko‘rindi. Ingliz bolalar latifalarida school, teacher, homework, high school, math book, problem, smart kid, witty answer kabi birliklar faol ishlaydi. Bu birliklar ingliz bolalik tajribasida maktab hayoti, individual topqirlik, nutqiy erkinlik va verbal ijodkorlik muhim o‘rin tutishini ko‘rsatadi.

O‘zbek bolalar latifalarida esa ona, ota, buvi, ustoz, mahalla, non, rizq, odob, hurmat, mehmon, daftar, kundalik, do‘ppi, chopon kabi birliklar ko‘proq uchraydi. Ular o‘zbek madaniyatida oila, tarbiya, ustozga hurmat, odob, mehmondo‘stlik, rizq-baraka va milliy identitetning muhimligini aks ettiradi. Demak, latifada ishlatilgan leksik birliklar oddiy nomlash vositasi emas, balki madaniy ma‘no tashuvchi indikatorlardir.

1-jadval. Ingliz va o‘zbek bolalar latifalarining qiyosiy lingvokulturologik belgilari

Tahlil mezonlari	Ingliz bolalar latifalari	O‘zbek bolalar latifalari	Umumiy xulosa
Struktura	Qisqa dialog, savol-javob, punchline	Qisqa dialog, oilaviy va maktab vaziyati, kutilmagan javob	Har ikki tilda kulgi qisqa dialogik shaklda beriladi.
Semantik mexanizm	Idiom, pun, homofon, spelling joke, wordplay	Frazeologik literalizatsiya, xalqona ibora, ko‘chma ma‘noni tom ma‘no da tushunish	Kulgi ko‘pma‘nolilik va skriptlar to‘qnashuvi asosida yuzaga keladi.
Bola obrazi	Smart kid, witty speaker, mustaqil	Sho‘x, topqir, samimiy, odob doirasidagi bola	Bola kattalar nutqini qayta talqin

Tahlil mezonlari	Ingliz bolalar latifalari	O‘zbek bolalar latifalari	Umumiy xulosa
	javob beruvchi o‘quvchi		qiluvchi faol subyektdir.
Madaniy kodlar	School, teacher, homework, problem, individual wit	Oila, ustoz, mahalla, odob, hurmat, non-rizq, tarbiya	Latifalar bolalik va tarbiya haqidagi milliy tasavvurlarni aks ettiradi.
Pragmatik vazifa	Mantiqiy paradoks, so‘z o‘yini, javobdagi nutqiy erkinlik	Tanbehni yumshatish, o‘zini oqlash, kattaga hurmatni saqlagan holda hazil qilish	Yumor ijtimoiy moslashuv va kommunikativ himoya vositasi bo‘lib xizmat qiladi.

Natijalar bolalar latifalarida kulgi semantik nomuvofiqlik va madaniy kontekstning birgalikdagi ta’siri orqali yuzaga kelishini ko‘rsatadi. Raskinning skriptlar to‘qnashuvi haqidagi qarashi bolalar latifalarida ayniqsa aniq ko‘rinadi: kattalar nutqidagi idiomatik yoki normativ ma’no bola tomonidan tom ma’noda, predmetli yoki formal mantiq asosida talqin qilinadi. Shu tariqa kutilgan javob buziladi va kulgi hosil bo‘ladi.

Ingliz bolalar latifalarida so‘z o‘yini, homofoniya, grafemik o‘yin va idiomatik literalizatsiya faol bo‘lgani sababli ular til shakliga e’tibor beruvchi metalingvistik yumor turiga yaqinlashadi. Bunday latifalarda bola ko‘pincha mustaqil fikrlovchi va nutqiy topqirlik ko‘rsatuvchi qahramon sifatida tasvirlanadi. O‘zbek bolalar latifalarida esa kulgi ko‘proq oilaviy, tarbiyaviy va madaniy vaziyatlar bilan bog‘langan holda namoyon bo‘ladi. Bola sho‘x va topqir bo‘lsa-da, uning javobi odob, hurmat va kattalar bilan munosabat chegaralaridan butunlay chiqib ketmaydi.

Lingvokulturologik nuqtayi nazardan, ingliz va o‘zbek bolalar latifalaridagi farqlar ikki madaniyatda bolalik va tarbiya modellarining turlicha talqin qilinishini ko‘rsatadi. Ingliz modelida individual javob, verbal erkinlik va mantiqiy paradoks ko‘proq ko‘zga tashlansa, o‘zbek modelida oila, ustoz, mahalla, odob va xalqona donolik bilan bog‘liq madaniy birliklar kuchliroq namoyon bo‘ladi. Bu farqni mutlaq qarama-qarshilik sifatida emas, balki har bir madaniyatning bolalar nutqiga beradigan semantik-pragmatik urg‘usi sifatida tushunish maqsadga muvofiqdir.

Tarjima nuqtayi nazaridan bolalar latifalari alohida muammo tug‘diradi. Agar kulgi lettuce/let us, smiles/mile, piece of cake kabi birliklarga asoslangan bo‘lsa, uni o‘zbek tiliga so‘zma-so‘z ko‘chirish kulgi effektini saqlamaydi. Xuddi shuningdek, uvol, rizq, non, mahalla, ustoz, odob, do‘ppi, chopon kabi o‘zbek madaniy birliklarini ingliz tiliga oddiy ekvivalent bilan tarjima qilish ularning madaniy semantikasini to‘liq ochib bermaydi. Shuning uchun bunday matnlarni tarjima qilishda funksional-pragmatik ekvivalent, madaniy moslashtirish yoki izohli tarjima samaraliroq hisoblanadi.

Tadqiqotning cheklanishi shundaki, unda keng miqyosli statistik korpus emas, balki nazariy va reprezentativ misollar asosidagi sifat tahlili qo‘llanildi. Keyingi tadqiqotlarda ingliz va o‘zbek bolalar latifalarining raqamli korpusini tuzish, latifalarni yosh guruhlari bo‘yicha tasniflash, kulgi mexanizmlarining foiz nisbatini aniqlash va bolalar tomonidan qaysi turdagi latifalar tezroq anglanishini tajribaviy tekshirish mumkin.

Xulosa

Bolalar latifalari qisqa hajmli bo‘lsa-da, mazmunan murakkab verbal-yumoristik matnlardir. Ular bolaning til kompetensiyasi, metalingvistik sezgirligi, kognitiv rivojlanishi, ijtimoiylashuvi va madaniy tajribasini o‘rganish uchun muhim ilmiy material hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari ingliz va o‘zbek bolalar latifalarida umumiy strukturaviy belgilar – qisqalik, dialogiklik, kutilmagan yakun va semantik nomuvofiqlik mavjudligini ko‘rsatdi. Shu bilan birga, ingliz latifalarida wordplay, idiom, homofon va smart kid modeli faolroq bo‘lsa, o‘zbek latifalarida oila, ustoz, mahalla, odob, hurmat, non-rizq va frazeologik literalizatsiya kabi madaniy kodlar ustuvorligi aniqlandi.

Bolalar latifalarida bola kattalar nutqini oddiy qabul qiluvchi emas, balki uni qayta talqin qiluvchi, kulgi orqali yangi ma’no hosil qiluvchi faol subyekt sifatida namoyon bo‘ladi. Shu sababli bolalar latifalarini lingvistik, pragmatik, kognitiv va lingvokulturologik jihatdan tahlil qilish til, madaniyat, bola tafakkuri va jamiyatdagi tarbiya modellari o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ochib berishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Attardo, S., & Raskin, V. (1991). Script theory revis(it)ed: Joke similarity and joke representation model. *HUMOR: International Journal of Humor Research*, 4(3-4), 293–348.
2. Chiaro, D. (1992). *The Language of Jokes: Analysing Verbal Play*. London; New York: Routledge.
3. Crystal, D. (1998/2001). *Language Play*. Chicago: University of Chicago Press.
4. Ely, R., & McCabe, A. (1994). The language play of kindergarten children. *First Language*, 14(40), 19-35.

5. Kramsch, C. (1998). *Language and Culture*. Oxford: Oxford University Press.
6. Михайлова, Е. С. Жанровые характеристики нарративов у детей младшего школьного возраста. Диссертация кандидата филологических наук.
7. Norrick, N. R. (1993). *Conversational Joking: Humor in Everyday Talk*. Bloomington: Indiana University Press.
8. Raskin, V. (1985). *Semantic Mechanisms of Humor*. Dordrecht; Boston: D. Reidel Publishing Company.
9. Safarov, Sh. (2008). *Pragmalingvistika*. Toshkent.
10. Shultz, T. R., & Horibe, F. (1974). Development of the appreciation of verbal jokes. *Developmental Psychology*, 10(1), 13-20.
11. Teliya, V. N. (1996). *Russkaya frazeologiya: semanticheskii, pragmaticeskii i lingvokulturologicheskii aspekty*. Moskva: Shkola "Yazyki russkoy kultury".
12. Tyukina, L. A. (2023). Children's joke as a representative of humorous discourse: On the material of the Russian-language joke. *Philological Sciences Bulletin*, 3(11).
13. Wierzbicka, A. (1997). *Understanding Cultures through Their Key Words: English, Russian, Polish, German, and Japanese*. Oxford: Oxford University Press.
14. Шмелева, Е. Я., & Шмелев, А. Д. (2002). Русский анекдот как текст и как речевой жанр. *Русский язык в научном освещении*, 2(4), 194-210.